

Subject Area
Political Science and
Public Administration

Year: 2022
Vol: 8
Issue: 96
PP: 1190-1203

Arrival
22 January 2022
Published
24 March 2022
Article ID Number
3947

Article Serial Number
33

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3947>

How to Cite This Article

Doğan, K.C. (2022).
"Jürgen Habermas'ta
Katılım, Demokrasi Ve
Meşruiyet Kavramları:
Ombudsman Yönetişimi
Üzerine Düşünmek"
International Social
Sciences Studies Journal,
(e-ISSN:2587-1587)
Vol:8, Issue:96; pp:1190-
1203

Social Sciences Studies
Journal is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

Jürgen Habermas'ta Katılım, Demokrasi Ve Meşruiyet Kavramları: Ombudsman Yönetişimi Üzerine Düşünmek

The Concepts of Participation, Democracy and Legitimacy at Jürgen Habermas: Thinking On Ombudsman Governance

Kadir Caner DOĞAN¹

¹ Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane/Türkiye

ÖZET

Jürgen Habermas, özellikle 20. Yüzyılda düşünce üretmiş felsefe ve sosyal bilimler alanında öne çıkmış bir entelektüel ve filozoftur. Habermas, Frankfurt Okulu, Marx'ın çağdaş eleştirileri ve katkıları, yorumsamacılık üzerine yöntem arayışları, Almanya güncel siyasal ve toplumsal sıkıntıları üzerine yazdıklarıyla ve devlet görüşleriyle sosyal bilimlerde derin etkiler bırakmıştır. Habermas, demokrasi, katılım ve meşruiyet gibi siyasal ve kamusal kavramlara kazandırdığı zenginlik ile bilimsel alanlarda yeni perspektifleri ve bilgi teorilerini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan yönetim ve ombudsman kavramları da sözü edilen yöntem ve bilgi kuramından etkilenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Habermas'ın esas olarak felsefe ve sosyal bilimler üzerine temel görüşleri ile ombudsman ve yönetim arasında bağlantı kurarak, literatüre yeni bir görüş ve düşünce olarak "ombudsmanışim (ing. ombudsmanance)" kavramını sunmaktır. Çalışmanın yönetimi ise literatür taramasıdır.

Anahtar Kelimeler: Habermas, Sosyal Bilim, Demokrasi, Ombudsman, Yönetişim

ABSTRACT

Jürgen Habermas is an intellectual and philosopher who has come to the fore in the field of philosophy and social sciences, especially in the 20th century. Habermas, Frankfurt School, Marx's contemporary criticisms and contributions, his search for methods on hermeneutics, his writings on Germany's current political and social problems, and his views on the state have left a deep impact on social sciences. Habermas revealed new perspectives and theories of knowledge in scientific fields with the richness he brought to political and public concepts such as democracy, participation and legitimacy. The concepts of governance and ombudsman, which constitute the main subject of this study, were also influenced by the aforementioned method and theory of knowledge. The main purpose of this study is to present the concept of "ombudsmanance" as a new view and thought to the literature by making a connection between Habermas's fundamental views on philosophy and social sciences, and ombudsman and governance. The method of the study is the literature review.

Key Words: Habermas, Social Science, Democracy, Ombudsman, Governance

1. GİRİŞ

Jürgen Habermas, sosyal bilimler metodolojisi başta olmak üzere geliştirmiş olduğu özgün çalışmalar ve interdisipliner bir karakter ile güncel gelişmelerden de faydalanarak yürüttüğü çalışmaları sonrasında 20. Yüzyılda etkili olmuş bir bilim adamı ve filozoftur. Habermas'ın özellikle Aydınlanma rasyonalitesi, pozitivizm ve Frankfurt Okulu temsilcisi olarak Marx'ı eleştiremeye ve çağdaş olarak yorumlamaya dönük eser ve düşünceleriyle Almanya ile diğer dünya ülkelerinin bilimsel ve kültürel anlamda liberal-cumhuriyetçi dönüşümünde büyük öneme sahiptir. Nitekim felsefe alanında büyük yankı uyandıran etik, siyaset ve adalet üzerine tartışmalar, geleneksel ve çağdaş bilimin de temel aldığı konulardır. Habermas, bu gibi siyasal ve felsefi kavramları, yaşadığı dönemde yorumlayarak sosyal bilimlerin paradigmatik dönüşümünü sağlayacak eserler yazmıştır.

Bu çalışmanın temel kavramlarını oluşturan ombudsman ve yönetim kavramları da Habermas ve diğer çağdaş felsefe ve sosyoloji ile uğraşan ekol ve düşünürlerden etkilenmiştir. Nitekim bu çalışmada teorik zemin kurulan Habermas perspektifi ile özellikle ombudsmanın temel niteliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Nitekim Habermas'ın geliştirmiş olduğu yöntem ve teori bağlamında öne çıkarttığı katılım, demokrasi ve meşruiyet gibi kavramlar, ombudsmanın da temel aldığı öz değerlerdir. Bu noktada yönetim kavramı da ombudsmana kamu yönetimi alanından güç katmaktadır ve ombudsmanı sosyal bilimler içerisinde kategorize etmektedir. Dolayısıyla çalışmada ombudsman ve yönetim ikilisi çerçevesinde Habermas'ın düşüncelerinden de yararlanılarak özgün bir kavram seti oluşturulacaktır.

Çalışmanın yöntemi, literatür taramasıdır. Konu ile ilgili Türkçe ve İngilizce kaynaklar araştırılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın araştırma sorusu ise ombudsman ve yönetim arasında büyük bir bağlantı olduğu ve bu bağlantının da Habermas'ın entelektüel mirasından belirli ölçüde beslenerek güçlendiğidir. Çalışmanın beş bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde Habermas'ın kariyeri ve sosyal bilimlere

bakışı açıklanmıştır. İkinci bölümde, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde, Habermas'ın kamusal alan, modernite ve demokrasi düşüncesi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde, yönetim ve ombudsman kavramları izah edilmiştir. Beşinci bölümde de literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülen kavram setleri değerlendirilmiştir. Bu kavram seti bağlamında, “ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)” kavramının alt yapısı analiz edilerek literatüre sunulmuştur.

2. JÜRGEN HABERMAS: KARIYERİ VE SOSYAL BİLİMLERE BAKIŞI

Jürgen Habermas, geliştirmiş olduğu özgün düşünce ve metot ile sosyal bilimlere 20. Yüzyılda damga vurmuş ender filozoflardan biridir. Habermas, özellikle geliştirmiş olduğu iletişimsel eyleme dayalı akılcılık düşünceleriyle interdisipliner, felsefi ve farklı ekollerin dikkatini çeken bir değere kavuşmuştur. Sosyal bilimlerdeki metodolojik dönüşümlerdeki etkisi ve güncel siyasete dair kariyeri Habermas'ın belirleyici yönlerini ortaya çıkarmıştır.

2.1. Kariyeri

Habermas, 18 Haziran 1929'da Düsseldorf'ta doğmuştur. Eleştirel Teori'nin günümüzdeki temsilcilerinden biridir. Habermas, akademik kariyerine ve çalışmalarına felsefe alanında başladı. 1961'de Marburg'da doçent unvanını aldı ve bunun sonrasında 1961-1964 yılları arasında Heidelberg'de felsefe dersleri verdi. 1971-1981 yılları arasında bilim-teknik dünyasının yaşam koşullarını araştıran Max Planck Enstitüsü'nün direktörlüğünü yaptı. 1981'de Berkley'de misafir profesör olarak ders verdi, 1982'de Frankfurt Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı ve 1994'te aynı üniversiteden emekli oldu (Akkol, 2019: 174). Habermas, kariyeri boyunca birçok alanda faydalı çalışma sistemini sürdürmüş ve ilgili olduğu alanlarda halen düşünmeye ve eser vermeye devam etmektedir.

2.2. Sosyal Bilimler Metodolojisi

Habermas, pozitif düşüncenin kesinlik, belirlilik ve kullanışlılık önermelerini bilimsel ölçüt olarak kullanmasına rağmen, pozitizmin doğası gereği bilginin sonuna ulaşamayacağını, yani var olan bilginin göreceli olduğunu belirtmektedir (Yükselbaba, 2008: 11). Habermas'ın sosyal kuramı, sosyal dünyayı, nedensel olarak birbirini etkileyen bir özneler çoğulculuğuna karşı fazla itibar gösteren nesnel olarak tanımlanamamaktadır. Sosyal dünya, bir nesne ya da nesnel yığını değildir. Bu bakımdan, Habermas'ın sosyal kuramı, toplumsal gerçekliğin öznelerarası boyutuna öncelik vermektedir (Finlayson, 2007: 59).

Habermas, Marksist düşüncüyü ana açıklayıcı ilke ve metodolojik anahtar olarak benimsemesine rağmen, özelde kapitalizme ve genel olarak günümüz dünyasına bakışın, klasik versiyonunda hem teorik hem de yöntemsel olarak bazı yeniden yorumlamaları gerektirdiğine inanmaktadır. Özellikle klasik Marksizm'in toplum analizinde ekonomik altyapıya dayalı sınıf merkezli bakış açısının, toplumun değişen ve dolayısıyla daha karmaşık yapısına uygun olarak analiz edilemediğini iddia eder. Aynı paralele pozitivist bilgi tasarımı ve yöntem anlayışının aklın, bilginin ve bilimin araçsallaşmasına yol açtığını, olguları nesneleştirerek insan yaşamına, özellikle de doğaya hakim olduğunu ve bu nedenle birçok açıdan revize edilmesi gerektiğini savunur. Bunların sonucunda Habermas, hem klasik Marksist anlayışa ve pozitivist bakış açısına yönelik eleştirilerinden hareketle hem de Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisinden hem de hermeneutik geleneğinden yararlanarak sosyal bilimlerin doğasına daha uygun bir yöntem oluşturmaya çalışmıştır (Şen, 2011: 40).

3. JÜRGEN HABERMAS'IN İLETİŞİMSEL EYLEM KURAMI

Habermas, “İletişimsel Eylem Kuramı”nı çok kapsamlı iki ciltlik bir çalışmada sundu. Bu çalışmanın ilk cildi "Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme" başlığını taşımaktadır. Habermas, bu bölümde; Weber, Lukacs, Adorno ve Marx'ın düşüncelerindeki rasyonelleşme kavramını incelenmekte, mitik ve modern dünyanın rasyonelite anlayışları tartışılmaktadır. İkinci cildin adı, “İşlevsel Aklın Eleştirisi Üzerine”dir. Habermas; modernite kavramını da ele aldığı bu cildinde özellikle Marx ve Weber'in düşüncelerini değerlendirmiştir (Habermas, 2001). Gerçekten de Habermas, çalışmalarında Marx'tan büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca Weber'in teorilerini geliştirmeye çabalamıştır. Weber'in teorisini "İletişimsel Eylem Teorisi" adlı çalışmasında çıkış noktası olarak kullanmıştır. Ayrıca Mead, Garfinkel, Goffman ve Parsons gibi düşünürlerin teorilerini incelemiş ve kendi teorisini oluştururken bu teorilerden istifade etmiştir (Olgun, 2007: 13).

İletişimsel Eylem Kuramı'nda Habermas, temel olarak aşağıdaki amaçları gerçekleştirmektedir (Ross ve Chiasson, 2011: 125):

- ✓ Modern felsefenin ve sosyal teorinin öznelci ve bireyci öncüllerine artık bağlı olmayan ve bunlarla sınırlı olmayan bir rasyonelite kavramı geliştirmek,
- ✓ Yaşam dünyası ve sistem paradigmasını bütünleştiren iki seviyeli bir toplum kavramı inşa etmek,
- ✓ Bu arka plana karşı, modernitenin patolojilerini, aydınlanma projesinin terk edilmesinden ziyade bir yeniden yönlendirmeyi önerecek şekilde analiz eden ve açıklayan eleştirel bir modernite teorisinin taslağını çıkarmak.

Habermas'ı basitçe bir “neo-Marksist” olarak tanımlamak, düşüncelerinin beslendiği diğer kaynakları gizleyecektir. Habermas'ın Marx'ın fikirlerini önemseydiği ve Marx'ın fikirlerinin eleştirel, ancak yeniden düşünülmüş, güncel bir yorumunu yaptığı doğrudur. Ancak Immanuel Kant, Friedrich Schelling, Georg W. Hegel, Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl ve Hans Georg Gadamer gibi isimler de Habermas'ın fikirlerinin temelini oluşturmuştur. Marksist gelenek, Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi, Frankfurt Okulu'nun önde gelen isimleri Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse, Habermas'ın takipte bulunduğu önemli düşünür ve zengin teorisyenlerden bazılarıdır. Habermas; Max Weber, Emile Durkheim, George Herbert Mead'in sosyolojik teorilerini yorumlamıştır. Bunların yanında; Ludwig Wittgenstein, J. L. Austin ve John Searle'nin dilbilimsel felsefe ve konuşma etkinliği kuramları, Charles Sanders, Pierce ve John Dewey'in Amerikan pragmatik geleneği ve Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'ın sosyolojik kuramı da Habermas'ta görülebilir (Akkol, 2019: 174). Anlaşıldığı üzere Habermas, analizlerini derin bir entelektüel kaynak üzerinden geliştirmektedir. Bu yönleriyle de dönemin birçok gelişme ve sorunlarına çözüm üretebilmektedir. Burada belirtilen düşünürler ve filozoflar, sosyal bilimlerin farklı yönlerine dair eser vermiş kurucu şahsiyetlerdir.

Habermas, Marksist bir eleştirmen olmasının yanı sıra liberalizm hakkında da derin şüphelere sahipti (Finlayson, 2007: 17). Habermas'ın kariyeri boyunca zihnini- devlet ile sivil toplum, yasallık ile meşruiyet ve anayasacılık ve hukuk devleti ile demokrasi olmak üzere-kavramsal ilgiler meşgul etmiştir (Specter, 2012: 30). Habermas'ın yazıları, en soldan en muhafazakar sağına kadar Batı Almanya toplumundaki tüm siyasi eğilimleri kapsayan bir söylem olan, teknokrazi söyleminin süreklilik gösteren karşıtlıklarına bir tepkiydi (Specter, 2012: 121). Habermas'a göre, iletişimsel eylem bağlamlarının analizi için, sosyal olgulara giden yolu açan bir anlam anlayışını sistematik olarak geliştirmek yeterlidir. Burada dil analizinin veya dil hermenütüğünün işlemsel biçimlerini kullanmak da mümkündür. Habermas, teknokratik bilincin eleştirisinin bize başka bir eylem türünün gerekli/zorunlu olduğunu, yani “iletişimsel eylem” veya “etkileşim” olduğunu gösterdiğini vurgular. Habermas, bu dönemde kullanılan en önemli kavramlardan biri olan “araçsal akıl” kavramına karşı “iletişimsel akıl” kavramını ortaya atmıştır (Tırnovalı, 2005: 68). Habermas, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde en önemli sosyal kuramcılardan biridir. Nitekim Habermas, disiplinlerarası bir perspektif ortaya çıkarmıştır ve Almanya'da demokratik solun gelişmesinde önemli bir şahsiyet özelliğini kazanmıştır. Fikirsiz düşüncelerinin şekillenmesinde; II. Dünya Savaşı, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal yıkıntılardan ortaya çıkışı, Soğuk Savaş, 1968 yılı öğrenci olayları, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin son bulması etkili olmuştur (Finlayson, 2007: 11-13). Bu bağlamda, Habermas'ın düşünsel çalışmalarında Batı Almanya'nın liberal-demokratik bir cumhuriyete dönüşümünün izleri bulunmaktadır (Specter, 2012: 46). Habermas'ın betimlediği biçimiyle modern Batı felsefesindeki gerilim, “halk egemenliği” terimiyle özetlediği “eskilerin özgürlüğü” ile “insan hakları” kavramıyla işaret ettiği “modernliğin özgürlüğü” arasındaki gerilimdir. Habermas, “cumhuriyetçilik” terimini, örneğini Rousseau'nun oluşturduğu fakat kökleri Aristoteles'te bulunan bir düşünce geleneğine ve Rönesans hümanizm geleneklerine atıf yaparak kullanırken, modern “liberalizmi” örnekleri Locke ve Kant olan bir geleneğe atfen kullanmaktadır (Specter, 2012: 223). Nitekim Habermas (2012: 173)'a göre; “*Aristoteles ve Rönesans'ın siyasi hümanizmine kadar uzanan “cumhuriyetçilik”, devlet vatandaşlarının kamusal özerkliğini her zaman, özel insanların siyaset-öncesi özgürlüklerinin önünde tutmuştu. Locke'a kadar uzanan liberalizm, zorbacı çoğunluğun yaratacağı tehlikeleri hatırlatarak, insan haklarına önceliğin verilmesini istemiştir*”.

Habermas'ın üçüncü kuşak temsilcisi olduğu, eleştirel teori olarak bilinen Frankfurt Okulu, 1923 yılında Almanya'da Eğitim Bakanlığı'nın bir kararıyla kurulan “Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü” etrafında toplanan filozof ve toplum bilimcilere verilen isimdir (Timur, 2012: 25). Frankfurt Okulu'nun tüm üyeleri, eleştirel teorisinin bilgi olması ve ideolojik tutum ve davranışlardan kaçınılması gerektiği konusunda görüş birliğine sahiptir (Geuss, 2013: 143). Okul, geleneksel pozitivist anlayışa karşı eleştirel teori anlayışını geliştirdi (Onat, 2013: 62). Okulun kurucularından Adorno ve Horkheimer, sanayileşmiş ve bürokratikleşmiş modern dünyanın ussallaştırma süreciyle biçimlendiğini ileri sürmektedir. Dünyanın hızla matematikleşmesi ve nesnelleşmesi, efsanevi ve dini dünya görüşlerini yok olmaya sürüklemiştir. Adorno ve Horkheimer'a göre kurumsal hayatın artan biçimde bilim ve teknoloji ile yani araçsal akılçılıkla biçimlendirildiğini ileri sürmektedirler (Finlayson, 2007: 29). Habermas'ın 1962 yılında yayımlanan “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü” adlı kitabı, Adorno ve Horkheimer'ın eleştirel kuram içeriğine yapısal olarak eleştirel bir cevaptır (Finlayson, 2007: 31-32). Burada Habermas, Aydınlanmanın araçsal akla dayalı rasyonelleşmesini kabul etmekle beraber, eleştirel sorgulama yöntemiyle alternatif modeller ve yaklaşımlar üretmektedir.

Weber, kapitalist ekonomik faaliyetin biçimini, burjuva özel hukuk ilişkisini ve bürokratik otoriteyi belirtmek için “rasyonelite” kavramını kullandı (Habermas, 1993: 31). Weber, kapitalizmi ve bürokrasiyi, modern uygarlığı karakterize eden genel, tek yanlı, yani araçsal rasyonelasyon süreçlerinin örnekleri olarak görür. Weber, bu kavramları kendi rasyonelite teorisi ile açıklamaya çalışmış ve onları araçsal rasyonelite ile sağlamlaştırmaya çaba sarfetmiştir. Weber, rasyonelasyon süreçlerinin değerleri ve uzlaşımları nasıl yok ettiğini açıklar, ancak keyfi

veya karar dışında, amaçlarla ilgili temel bir rasyonalite için alternatif bir temele dayanmaz (Yavuz, 2008: 9). “Weber’in rasyonelleşme dediği şeyi yeniden formüle etmek için” diyor Habermas, “bu subjektif yaklaşımı aşmak ve yeni bir kavramsal çerçeve önermek istiyorum: Hareket noktam iş ile karşılıklı etkileşim arasındaki temelli ayırım olacaktır” (Timur, 2012: 133). Bu noktada Habermas, Weber’e atfederek araçsal rasyonalite yerine iletişimsel rasyonalite kavramı ile eleştiri ve kanıtlamanın etkinliğinin ve olanaklarının geliştirilmesini öngörmektedir (Parlak ve Doğan, 2020: 81).

Diğer yandan Habermas, Kant’a dayandırılan pratik aklı iletişimsel akılla değiştirerek iletişimsel aklın işlevini de dil yöntemi ile tasdiklemektedir. Habermas’a göre; “*iletişimsel eylem teorisi ile ilgili farklı bir yaklaşım benimseyerek, pratik aklı iletişimsel akılla değiştirdim. Bu, bir terminoloji değişikliğinden ibaret değildir. Klasik modern düşünce geleneğinde, pratik akıl ile sosyal akıl arasındaki bağlantı doğrudan olmuştur. Bu durum, sosyal hayat alanında tamamen normatif veya-bir zamanlar tarihsel meseleler felsefesiyle filtrelenen-kriptonormatif açıdan yaklaşıldığı anlamına gelmiştir*” (Yaylalı, 2021: 10). Bu konuyla büyük oranda bağlantılı olan Habermas’ın söylem etiği, esas mantığına söylem kurallarının ya da ideallerinin yol gösterdiği modern Kantçı ahlaklılık anlayışının bir gelişimidir (Finlayson, 2007: 108). Bu anlamda her iki etik öğretide de deontolojik ahlak anlayışına aittir. Habermas, Kant’ın önderliğiyle başlayan bu düşünce akımının temel özelliğini şöyle açıklar: “Klasik etik, “iyi yaşam”ın tüm sorunlarıyla ilgilenirken, Kant’ın etiği yalnızca doğru ve adil eylem sorunlarıyla ilgilenirdi”. Habermas’ın Karl-Otto Apel ile birlikte geliştirdiği söylem etiği, ahlak ve hukuku rasyonel olarak temellendirme geleneğinin bir örneğini oluşturur. Habermas bu temeli iletişimsel rasyonalitede buldu. Habermas, rasyonellik anlayışını, Peirce tarafından şekillendirilen, Austin ve Searle’in söz edimi kuramı altında geliştirilen pragmatik felsefenin etkisi altında ve iletişimsel eylemin öznelarası bağlamında tanımlanan bireyin ötesinde geliştirmiştir (Duran, 2017: 64). Nitekim söylem etiği, Kantçı etiğin deontolojik, kavramsal, biçimsel ve evrensel karakterini en başından beri açıklayabilmektedir (Habermas, 2020: 17). Habermas’a göre geçerliliklerin pratikte sınanması, geçerlilik iddialarının ortaya atılmasıyla oluşmaktadır. Böylece oluşan bir “gerçeklik”, ancak dil ile kurulan ve kelimeler ile oluşan “dilsel gerçekliktir” (Yaylalı, 2021: 16). Habermas, söylem kuramıyla Kantçı biçimsellik ve Hegelci ahlakı dikkate alır. Kant’ın biçimselci ahlak anlayışı kategorik zorunluluklarla nelerin yapılabileceğini gösterirken, Hegel toplumlara özgü etik anlayışını bu ahlak anlayışına bir eleştiri olarak öne çıkarır. Habermas, hem iletişimsel eylem kuramındaki hem de söylem kuramındaki anlayışları içine alarak, Kant’ın kategorik buyrukları yerine tartışmanın normlarını söylem kuramına sokar. Böylece soyut ve evrensel bir ahlak anlayışından öznelarası bir tartışmanın normlarına dönüşür (Yükselbaba, 2008: 184). Söylem kuramı, her iki taraftan da öğeler alır ve bunları karar verme için ideal bir prosedür kavramı içinde yorumlar (Noonan, 2005: 106). Dilbilimsel yaklaşım, sosyal eylemi öznelarasılık düzleminde inceleyen anlayıcı bir sosyolojiye götürmektedir (Habermas, 2011: 263). Bu çerçevede de Habermas’ın yöntemi açısından büyük öneme sahip yorumbilgisi-hermeneutik, doğal bir dile hakim olmayı öğrendiğimiz ölçüde edindiğimiz bir yetiyle, dilsel olarak iletişilebilir anlamı anlama ve bozulmuş iletişim durumunda anlaşılır kılma sanatıyla ilişkilidir (Habermas, 2011: 359). Burada Habermas, yorumbilgisi ile fenomenoloji ve varoluşçuluk gibi çağdaş felsefi akımlardan da destek alarak, aslında sosyal bilimlere ilişkin temel mantığını kurgulamaktadır (Lafont, 2009).

4. JÜRGEN HABERMAS’TA KAMUSAL ALAN, MODERNLİK VE DEMOKRASİ DÜŞÜNCELERİ

Jürgen Habermas, iletişimsel eylem kuramı ile kamusal alan, modernlik ve müzakereci demokrasi gibi farklı kavramları birbiriyle bütünleştirerek literatüre kazandırmıştır. Habermas’ın özellikle bu kavramlar üzerinden devlet, hukuk, anayasacılık, sivil toplum ve meşruiyet gibi konuları analiz ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada, siyaset bilimi ve felsefesine ait birçok geleneksel kavram ve tartışma, Habermas ile farklı bir entelektüel sahaya taşınmıştır.

4.1. Kamusal Alan

Habermas, kamusal alanı hem tarihsel hem de normatif bir kategori olarak ele almıştır; hem kamu, kamusal alan, kamuoyu, kamusal alan gibi kavramların tarihsel dönüşümünü değerlendirmekle kalmamış, hem de iletişimsel eylem teorisi ile iletişime dayalı yeni bir kamusal alan modeli çerçevesinde düşüncelerini dile getirmiştir (Odabaş, 2018: 2055). Habermas’ın felsefesinde kamusal alan, bireylerin özel alanlarını terk ederek eşit yurttaşlar olarak tartışmaya katılabildikleri, her türlü sosyal, kültürel ve politik konularda söz sahibi oldukları özgür tartışma alanı olarak tanımlanmaktadır (Torun, 2020: 222). Habermas, kamusal alanı demokratik bir politikanın ideal kaynağı ve demokrasiyi-eşitlik, özgürlük, akılcılık, doğruluk-besleyen ve sürdüren bilgi-kuramsal ve ahlaki değerlerin zemini olarak görmektedir (Finlayson, 2007: 39). Habermas’a göre kamusal alan, özel yurttaşların birbirleriyle “iletişim” yoluyla oluşturdukları kamu kurumları tarafından oluşturulmaktadır. Habermas’ın kamusal alanı içinde, bireyler ne özel alanın üyeleri olarak ne de devlet bürokrasisinin üyeleri olarak hareket edemezler (Eray, 2017: 318). Nitekim Habermas, kamusal alan düşüncesi ile demokratik bir hukuk devleti bünyesinde insanların farklı ortamlarda bir araya gelerek toplumsal konuları değerlendirebildikleri ve müzakere kanallarının sürekli açık olduğu bir sürece

gönderme yapmaktadır. Bu sosyo-kültürel ve kamusal ortamda da toplumsal sorunların çözülebileceğini, kalitenin artacağı ileri sürmektedir.

4.2. Demokrasi Perspektifi

Demokrasilerde halkın iktidarı ve üstünlüğü için her yurttaşın siyasal katılım hakkına gereksinimi vardır (Doehring, 2014: 166; Demir vd., 2011: 29). Habermas'a göre politik bir sistem, karar veren kurumları sivil toplumun girişine geçiren olduğunda ve alttan gelen bu giriş (sivil toplum ve kamu fikri), çıkışı (politikalar ve yasalar) etkileyebilecek doğrultuda doğru kanallara sahip olduğunda işler. Demokratik devletler bu dengeyi, uygulamada demokratik olmayan sistemlere oranla daha iyi başarır. Yine Habermas'a göre politika, "insanların egemenliğinden ve bireylerin öznelliğinden doğal olarak türeyen özgürlüğün" ifadesidir. Habermas, insan hakları düşüncesine sahip çıkar ve daha geniş biçimde devletlerin farklı dünya görüşleri ve farklı kültürlerle daha hoşgörülü ve kapsayıcı olması gerektiği liberal görüşünü benimser (Finlayson, 2007: 157-161).

Habermas'a göre; "20. Yüzyılda toplumsal refah demokrasileri altında kamusal alan artık daha çok esas olarak farklı tepkilere, tabanlara ve çıkarılara dayanan örgütlerin birbiriyle ve devletle pazarlık edip, uzlaştığı ve bu işleyiş sürecinde kamunun dışlandığı bir kamusal alan haline gelmiştir" (Akt. McCarthy, 2004: 92). Yine Habermas'a göre 20. Yüzyılda, liberal devletin sosyal devlete evrilmesiyle birlikte burjuva kamusal alanında birbirine zıt iki eğilim ortaya çıkmıştır (Timur, 2012: 74; Postone, 1996: 172). Habermas (2003: 73), iletişimsel eylem temelinde oluşturduğu toplum kuramıyla iki farklı alan tanımlar: Yaşam dünyası ve sistem. Yaşam dünyası, iletişimsel eylemin oluşturduğu gelenek, görenek ve sosyal arka plan bilgilerini verir. Bu yaşam alanı aynı zamanda insanların sosyo-kültürel yaşamıdır. Bu hayatta karşılıklı iletişimden kaynaklanan bir değerler aktarımı vardır. Habermas'ın sistem olarak adlandırdığı yaşam dünyası, bunu, mal mübadelesi ile üretimin devamı için uygulanan formülasyonun, kâr elde etmenin ve işleyen bir bürokrasinin doğru sonuca ulaşmasının birleşimi olarak açıklar. Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışını siyasi bağlamda liberal öğretilerin dışında görmek doğru değildir. Liberal anlayışın tahlili ile cumhuriyet öğretilerinin sentezinin demokrasinin açmazlarına çözüm aradığı noktada kurtuluş olarak görülmektedir (Becer ve Mazman, 2017: 7-8). Habermas'ın iletişimsel eylem teorisini tamamladığını söylediği yaşam dünyası kavramı, Husserl'in görüngübilimsel yaşama evreni analizleri ve Wittgenstein'in yaşam tarzı analizlerine benzer şekilde, belirli yaşam alanlarının tarihsel görünüşleri biçimindeki yapıları hedefler. Öte yandan yaşam dünyasını Durkheim'in "kolektif bilinç" kavramıyla ilişkilendirir. Ancak, bu haliyle, kolektif bilinç kavramı üzerinden yaşama evreni ve toplumun tanımlanmasının sınırları olduğunu düşünür. Bu nedenle, Habermas için toplum, aynı anda hem sistem hem de yaşam dünyası olarak düşünülmelidir (Yıldırım, 2006: 255). Bu çerçevede Habermas, aslında demokrasinin işlediği ve toplumsal konuların mutabakat içerisinde bulunduğu evreyi, sistem ve yaşam dünyası arasındaki gerilimlerin azaltılmasına bağlamaktadır.

Habermas metodolojisinde sık gözlenen meşruiyet kavramının genellikle alışılmış olan anlamı, pozitif hukuk normuna uygunluktur (Öktem ve Türkbağ, 2012: 95). Habermas, meşruiyet kavramını demokrasi ilkesinde formüle etmektedir (Finlayson, 2007: 167). Meşruiyet, Habermas'ın tanımında, "olmaya değer" anlamına gelir. Başka bir deyişle, "bir normun iddiasının doğru ve adil olarak tanınması için iyi argümanlara dayanması" anlamına gelir (Schneider, 2000: 112). Geç kapitalist toplumlarda, liberal kapitalist toplumlardan farklı olarak, devlet aygıtı yalnızca kapitalist üretim koşullarını güvence altına almakla kalmaz, aynı zamanda bu alanlara müdahale eder. Bu toplumlarda serbest piyasa mekanizmasının yapısal işlev bozuklukları ve idari mekanizmanın işlevsiz yan etkileri, burjuvazinin temel ideolojisi olan "adil mübadele ve bölüşüm"ü yerle bir etmektedir (Yıldız, 2019: 163). Habermas'a göre burada problem, kamusal alanın "toplumsal yaşam dünyası" ve "sistem dünyası" olarak bölünmesi sonucu kültürel bütünlüğün kaybolmuş olmasıdır (Özkan, 2017: 241). Habermas, meşruiyet krizinin çözümünün ancak müzakereci demokrasi sistemi ile çözülebileceğine de inanmaktadır (Yaylalı, 2021: 51).

Habermas, hukuk ve devlet teorisi arasında temel görüşlerini, "Gerçekler ve Normlar Arasında" adlı kitabında açıklamıştır (McCormick, 2015: 133). Modern anayasalar varlıklarını, yurttaşların kendi kararlarıyla özgür ve eşit yurttaşlar olarak birlikte bir topluluk oluşturabileceklerini öne süren akıl hukukuna borçludur. Nitekim pozitif hukuk yoluyla kolektif yaşam meşrulaştırılmak istendiğinde, karşılıklı olarak kabul edilmesi gereken hakları tam olarak yürürlüğe koyan anayasadır (Habermas, 2012: 111). Modern devletlerin temel vasfı, siyasal iktidarın pozitif hukuk yoluyla tesis edilmesidir (Habermas, 2018: 152). Pozitif hukukun siyasal iktidarla iç içe geçmesindeki amaç, yasal bir iktidar kurmak değil, demokratik bir biçimde oluşmuş yasalara sahip bir hukuk devleti yaratabilmektedir (Habermas, 2007: 124). Pozitivist hukuk anlayışı, yargı bağlamında hukukun üstünlüğünü vurgularken, hukukun kendi özerkliğini ve sınırlarını koruma refleksiyle araçsallaştırılabilen bir iktidar mekanizması olma potansiyeline de sahiptir. Hukuki pozitivizmin bu niteliği, anayasa yapım süreçlerine kamusalılığı ve siyasi katılımı kısıtlayan otoriter bir güç anlayışının elinde son derece tehlikeli bir hale gelebilir. Dolayısıyla Habermas'a göre hukukun meşruluğu meselesi hukuki bir mesele değil, ahlaki ve siyasi bir meseledir. Meşruiyet sorunlarının çözümü için düşünürün önerisi, siyaset felsefesindeki bu sorunları müzakereci demokrasi ve kamusalılık kavramları temelinde

ele almaktır (Çalıcı, 2020: 162). Habermas, meşruiyet tartışmasında ahlaki ilkeyi demokrasi ilkesinden ayırmaktadır, çünkü demokrasi ilkesi “meşru yasama sürecini” belirtir (Shahramnia, 2011: 256).

4.3. Bitmeyen Proje: Modernlik

Habermas, modernliği bir proje olarak tanılamaktadır. Çünkü modernite, modernleşme süreçleriyle ortaya çıkarılan belirli sorunlara cevap olarak meydana gelen bir kültürel harekettir (Finlayson, 2007: 103). Habermas’ın tezine göre; “modernite ve modernite projesini kayıp bir dava olarak gözden çıkarmak yerine, moderniteyi yadsımaya çalışmış ölçsüz programlarından hatalarından ders almalıyız” (Specter, 2012: 179). Habermas, Aydınlanmanın mirası olarak kabul ettiği moderniteyi akla, rasyonaliteye ve büyük anlatılara yönelik saldırılara karşı savundu. Modernliği, kendini yaratma süreci ve bu sürecin kazanımları olarak görür. Habermas, aydınlanma ve moderniteyi savunurken bu süreçleri de bazı başlıklar altında eleştirmiştir. Modernitedeki rasyonelleşme süreçlerinin, ilerleme ve aklın yanlışlanmasını içerdiğini hesaba katmış ve iletişimsel rasyonaliteye ulaşmıştır. İletişimsel aklı moderniteye dahil olan ancak henüz kullanılmayan bir olasılık olarak ortaya çıkarır (Yükselbaba, 2008: 192).

Habermas’a göre moderniteye muhalefet, Batı demokrasilerinin başarılarını ve reformları meşrulaştırmaya hizmet eden kavramları görmezden gelmek demektir. Postmodernistler sıklıkla "*modern dünya, sekülerleşme, rasyonalizasyon, merkantilizm, optimizasyon, batılılaşma, kapitalizm, sanayileşme, sanayileşme sonrası, teknikleşme, entelektüelleşme, nesnelleşme, bilimselleşme, ilerleme, aydınlanma, demokrasi ve pozitivizm*" kavramlarını sosyoloji ile ilişkilendirirler ve hepsine karşı çıkıyorlar. Bu bağlamda Habermas, "özellik, Nietzsche'nin akıl eleştirisi, güç teorisi gibi kavramların modernizmin içinde yer aldığı ve bunları olumlayan postmodernizmin modernizmin bir devamı olduğunu" belirtir. Bu görüşlere rağmen Habermas, modernizm üzerine postmodern tartışmaya katkıda bulunur. Bu durum, Habermas'ı postmodern felsefe ile ilişkilendirilen bir konuma getirir (Doğan, 2017b: 38). Nitekim Habermas, her ne kadar postmodernizme mesafeli bir görüş sergilese de, modernite savunusu yaparken geliştirmiş olduğu kavram ve yaklaşımlarla postmodernite literatürünü de yönlendirmekte ve gelişmesine katkı sunmaktadır. Hatta zaman zaman ileri sürdüğü görüşleri, doğrudan postmoderniteye zemin oluşturabilmektedir.

5. YÖNETİŞİM VE OMBUDSMAN

Yönetişim ve ombudsman kavramları da özellikle 1980'li yıllardan sonra kamu yönetiminde yaşanan paradigma değişimleri sonrasında birbiriyle bağlantılı kavramlar olarak ifade edilmiştir. Çalışmanın bu kısmında bu kavramlar, daha sonraki analizler için öz olarak açıklanmıştır.

5.1. Yönetişim

Yönetişim, Dünya Bankası (DB) tarafından 1989 yılında hazırlanan bir raporda (Sub-Sahra Afrika: From Crisis to Sustainable Development), Sahra Altı Afrika ülkelerinde kalkınma yönetimini geliştirmek, yolsuzluğu azaltmak ve iyi yönetim kurmak amacıyla ortaya konan bir kavramdır. Bu dönemden sonra yönetim kavramı akademi ve güncel siyasette temel tartışma konularından biri haline gelmiş ve popüleritesini artırmıştır. Yine 1990'lardan sonra yönetim, ABD kökenli diğer uluslararası kuruluşlar ve Avrupa Birliği-AB tarafından geliştirilmiş ve benimsenmiştir (Doğan, 2017b: 36). Yönetişimin dünyada hızlıca kabul görmesi ve farklı disiplinlerde ve sahada ele alınması neo-liberal dönemdeki krizlerden kaçış ve sistemin önündeki engellerin kaldırılması için bir yol olarak görülmüştür.

Kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse yönetim, “*örgütsel amaçların mükemmel olarak gerçekleştirilmesi için güçlendirilmiş kişilerin, ortak çıkarları kişisel çıkarlarının önüne alarak davrandığı, iletişim ve etkin bilgi paylaşımı, karşılıklı güven ve şeffaflığı benimsemiş, müşterek karar verebilen, duygusal zekası yüksek, empatik, proaktif ve sinerjik davranarak gerçekleştirilen örgütsel etkinlikler*” şeklinde tanımlanabilir (Fidan, 2011: 6-7)

Yönetişim kavramı, kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini ve karşılıklı etkileşimlerini içeren karmaşık bir sistemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu süreçte merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşları, özel girişimciler ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar da dahil olmak üzere çok çeşitli aktörlerin varlığı ve yönetim sistemine dahil edilmesi ön plana çıkmaktadır (Özer, 2006: 63).

Yönetişimin özellikleri şu şekilde açıklanabilmektedir (Demirel, 2010: 67):

- ✓ “Yönetişim, kamu yönetiminin alanını devletin faaliyet alanının sınırlandırılmasına yönelik bazı çabaları ele alarak ve yönetsel sürece özel sektör ve sivil toplum örgütlerini de dâhil ederek genişletmektedir.
- ✓ Yönetişim ekonomik kalkınmada ekonomik, sosyal ve politik öncelikler üzerinde bir fikir sağlanmasını gerektirir. Yetki devirleri aracılığıyla katılımı sağlar. Seçilmiş görevlilerin fonksiyonlarını azaltır. Seçilmiş

görevliler için hedef ve sorumluluk belirlemeyi temel bir amaç haline getirir. Katılımcılık, saydamlık ve demokratik katılımcılığı yönetsel süreçte etkin kılar”.

5.2. Ombudsman

Ombudsman, kamu yönetimi ile vatandaşlar arasındaki uyuşmazlıkları çözen ve arabuluculuk gibi mekanizmaları olan vatandaş odaklı bir şikayet organıdır (Gökçe, 2012: 205). Bu açıdan ombudsman, kanunla çizilen görev alanı çerçevesinde faaliyet gösteren, esas olarak vatandaşlardan veya halktan aldığı kamu yönetimine yönelik kötü yönetim/insan hakları ihlalleri şikayetleriyle hareket eden bir kamu kurumudur. İlk olarak 18. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı'na kadar sadece İsveç ve Finlandiya'da kurulmuş, daha sonra dünyanın tüm kıtalarında ve günümüze kadar çeşitli devletlerde kurulmuştur. Bugün yaklaşık 195 devlette ombudsmanlık kurumu bulunmaktadır (Doğan, 2019: 315). Ombudsmanın dünya devletleri ve rejimleri tarafından bu çapta benimsenmesi, bilim ve kültürdeki değişimler ve dünya konjonktürel gelişimi ile izah edilebilir. Nitekim ombudsman, insanlığın ortak demokrasi yöntemi haline dönüşmüş gibi görünmektedir.

Akademik literatürde sıkça başvurulan bir kaynak olarak Uluslararası Barolar Birliği (International Bar Association-IBA)'nin yaptığı tanımlamaya göre ombudsman, *“anayasa ile yetkilendirilmiş ve Parlamento adına yasal bir eylemle hükümet kuruluşları, resmi makamlar ve kamu görevlileri veya o yönde hareket eden kurum ve kuruluşlar üzerinde inceleme görevi olan, kamu yönetiminin veya idarenin hatalı eylemlerine karşı önerilerde bulunan, hazırlanmış olduğu raporu Parlamento'ya sunan ve yasal olarak Parlamento'ya sorumlu olan yüksek düzeyde bir kamu görevlisinin bağımsız olarak başında bulunduğu bir görevli veya kurumun adı olarak tanımlanmaktadır”* (Seneviratne, 2002: 8'den Akt. Parlak ve Doğan, 2016).

Ombudsmanın temel özellikleri de şunlardır (Özden, 2010):

- ✓ Tarafsızlık,
- ✓ Bağımsızlık,
- ✓ Hızlılık,
- ✓ Kalite,
- ✓ Demokratiklik,
- ✓ İnsan haklarını güçlendirmesi,
- ✓ Katılımcılık,
- ✓ Şeffaflık.

6. LİTERATÜRE YENİ BİR KAVRAM DENEMESİ: “OMBUDSMANİŞİM (İNG. OMBUDSMANANCE)”

Yönetişim ve ombudsman, siyasal liberalizmin ve demokrasinin Aydınlanma çağından günümüze kadar belirli bir çerçevede anlam kazandırdığı kavram olarak görülmektedir. Nitekim günümüzde demokrasinin ve liberalizmin dünyada baskın karakteri ve neo-liberal ekonomi ile eklenilen yeni sağ ideolojiye dayalı kamu yönetimi, birbirini destekleyerek aynı yöntem ve epistemolojiden beslenmektedir. Kamu yönetimi disiplini de 20. Yüzyılın son çeyreğinden başlayarak modernizm eksenli bir zeminden postmodern eksenli bir zemine kaymıştır (Parlak ve Doğan, 2020). Bu çalışmada önerilecek kavram seti, belirli kabullerden hareket etmektedir. Nitekim yönetişim ve ombudsman, Anglo-Sakson ve Amerikan kapitalizminin kamu yönetimi üzerindeki liberal izdüşümleridir. Bu bağlamda, Amerikan kamu yönetiminin disiplin üzerindeki belirleyici etkisi ve dünyada liberal demokrasinin hakimiyeti yönetişim ve ombudsmanı ortak değerler altında postmodern çağda bütünleştirmektedir. Bu bağlamda, 1980'li yıllardan sonra küreselleşme, yeni sağ ve neo-liberalizm eksenli liberal yeniden yapılanma, kamu yönetiminde katılım, demokrasi ve meşruiyet gibi kavramları Anglo-Sakson değerlerle bütünleştirmektedir. Bu durumda bulunduğumuz dönemde, artık “ombudsman yönetişim”i üzerine düşünmek zorunlu görünmektedir. Bu düşünce üzerine de çalışmada “ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)” kavramı ileri sürülmektedir.

Bu çalışmada, literatüre önerilen “ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)” kavramının analizi için, “postmodern kamu yönetimi”, “ombudsman” ve “yönetişim” kavramlarından yararlanılacaktır. Bunlara ek olarak bu kavramların birleştirilmesinde çalışmanın başlangıç kısımlarında ifade edilen Habermas perspektifinden de faydalanılacak ve ilişki kurulacaktır. Sırasıyla ombudsman, postmodern kamu yönetimi ve yönetişim kavramları, konu ile ilgili açıklandıktan sonra birbirleriyle ilişkilendirilecektir. Nitekim çalışmanın amacı ve yöntemi çerçevesinde, Habermas'ın bu kavramlarla ilgisi de değerlendirilecektir.

Ombudsman, bir Anglo-Sakson icadıdır. Mayasında siyasal liberalizm bulunmaktadır. Ayrıca da ombudsman, bir postmodern denetim paradigmasıdır. Nitekim ombudsmanın temelinde taşıdığı ilkeler ile klasik ve çağdaş düzeylerde olmak üzere “siyaset felsefesi, sosyoloji, siyaset, yönetim, iktisat, tarih ve hukuk” bilimlerinin belirli

oluşum ve dönüşüm evreleriyle bağlantılıdır. Bu bağlantı ise ombudsmannın teorik dizaynı için ortam sağlamaktadır (Doğan, 2021: 5189).

Bu çerçevede, ombudsman teorisi üzerine interdisipliner bir analiz gerçekleştiren Doğan (2021: 5189)'a göre aşağıdaki bilim dalları ve ombudsman teorisi arasında anahtar kelimeler biçiminde bir tasnif yapılabilir:

- ✓ Pozitivizm/İngiliz idealist felsefesi/Hermeneutik (Siyaset Felsefesi),
- ✓ Klasik sosyoloji/Amerikan sosyolojisi (Sosyoloji),
- ✓ Kurumsalcılık/Davranışsalcılık/Sistem teorisi (Siyaset Bilimi),
- ✓ Klasik kamu yönetimi/ Demokratik kamu yönetimi (Kamu Yönetimi),
- ✓ Klasik iktisada dayalı verimlilik/Sosyal liberalizm esaslı oydaşma/Neo-liberalizme dayalı kalite (İktisat),
- ✓ Aydınlanma tarihçiliği/Alman tarih okulu/Annales okulu (Tarih),
- ✓ Pozitivist hukuk/Doğal hukuk (Hukuk).

Ombudsman paradigması, Annales Okulu ve sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması arasında ilişki kuran yöntembilimsel araştırmalarında Parlak ve Doğan (2021: 53-54)'a göre de ... *“memnuniyet, özgürlük, etik, eşitlik ve katılım gibi özünde hümanist liberal değerlere sahip ombudsman paradigması, 20. yüzyılın tek tip, kötü niyetli ve haksız düşünce ve yöntemlerine karşı tarihsel, sosyal ve felsefi alanlardaki tartışmalarla bütünleşmekte ve desteklemektedir. Nitekim burada kurulan ilişki, bir ombudsman teorisinin oluşumunda belirli dinamikleri ortaya koymaktadır. Çünkü ombudsmanlık teorisinin kuruluşu, ombudsmanlık teorisinin bütünlüğüne dayanmaktadır. Bu ilişki aynı zamanda ombudsmannın bilimsel, felsefi, tarihsel, politik, sosyolojik ve ekonomik temelini de oluşturmaktadır”*.

Buradan da anlaşıldığı gibi ombudsman, sadece basit bir kamu yönetimi denetim aracının ötesinde farklı disiplinlerle ilişki kurulabilen teorik bir zemine sahiptir. Bu bakımdan, Habermas'ın da benimsemiş olduğu yorumsamacı-hermeneutik felsefe ve bilgi kuramı burada büyük önem taşımaktadır. Nitekim Habermas'ın kamusal alan, iletişimsel eylem ve demokrasi teorisi çerçevesinde ortaya koyduğu görüşleri, katılım, demokrasi ve meşruiyet kavramları ile ombudsmana canlılık kazandırmaktadır ve ombudsman böylece dünya boyunca yayılımını güçlendirmektedir. Doğan (2021) ve Parlak ve Doğan (2021)'nin ortaya koymuş olduğu perspektifte ombudsmannın Habermas'ın çizdiği alanda derin bir entelektüel alanı ve teorik tartışma zemini olduğu anlaşılmaktadır. Habermas'ın liberal ve cumhuriyetçi çizgide, sağ ve sol, analizleri ombudsmannın bu zengin teorik dizaynına kaynak sağlamaktadır.

Aşağıda, Tablo 1'de ombudsman paradigmasının farklı bir boyuttan analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Ombudsman Paradigması

OMBUDSMAN PARADİGMASI	Bürokrasi	Davranışsal Boyut	Yeni Kamu Yönetimi	Yönetişim
Denetim	-Kapalı, -Gizli	-İnsan odaklılık	-Hesap verebilirlik, -Açıklık	-Katılımcılık
Tarihsellik	-18. yüzyıl (İsveç)	-1920 (Finlandiya) -1945 (Danimarka)	-1970 sonrası	-1990 sonrası
Kültür/Sosyoloji	-Rasyonelleşme	-Araçsallıktan amaçsallığa dönüş	-Yerelleşme	-Postmodern kamu yönetimi
İdeoloji	-Merkantalizm (Liberalizm)	-Sosyal liberalizm	-Yeni sağ	-Post-Washington Konsensusü

Kaynak: Doğan, 2019: 315.

Tablo 1'e göre; ombudsman kavramı, farklı disiplinler çerçevesinde kamu yönetimi teorilerinin yönü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre ombudsman, Ortodoks/Heteredoks kamu yönetimi ve modern/postmodern kamu yönetimi ekseninde/yönünde farklı disiplin ve yaklaşımlarla paralel bir gelişme eğilimi göstermektedir. Ombudsmanlık veya ombudsmanlık kurumu, 18. Yüzyılda modern çağda ortaya çıkmış gibi görünse de postmodern kamu yönetimi ile asıl kimliğini bulmuştur (Doğan, 2014a). Çünkü II. Dünya Savaşı'na kadar sadece iki devlette görülen bu yapı veya teşkilat, yukarıda bahsedilen siyasi, sosyolojik, bilimsel, kültürel ve hukuki dinamikler ve bunların somut ulusal ve uluslararası düzeyde kamu politikaları üzerindeki etkileri çerçevesinde yaygınlaşmasını ve kabul edilebilirliğini artırmıştır. Bu yönüyle ombudsman, postmodern bir denetim paradigması olarak adlandırılabilir (Doğan, 2014b). Nitekim 1950'lerden sonra ombudsmanlık, dünyada hukukun üstünlüğü, demokrasi özlemleri, yeni bağımsızlaşan devletlerde kurumsallaşma çabaları, devletin aşırı büyümesi/genişlemesi, bürokrasi, sosyal refah devleti, küreselleşme, yeni sağ, yeni kamu yönetimi gibi sebep ve yaklaşımlarla kabul edilebilirlik derecesini artırmıştır. Bu bağlamda bilim, ideoloji, toplumsal yapıdaki dönüşüm, ekonomik konjonktür ve ulusal/küresel siyaset gibi dinamikler ombudsmannın akademik ve pratik gelişimi ve yaygınlaşması üzerinde etkili olmaktadır (Doğan, 2019: 315). Bu çerçevede, bilimsel anlamda Habermas'ın görüşleri ve sosyal bilimler

metodolojisi de açığı yol, ombudsmannın sözü edilen kabul edilebilirlik derecelerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Postmodern kamu yönetimi de, modern kamu yönetimi değerlerini derinden sorgulayarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra şekillenmeye başlamış ve 1980'li yıllardan sonra direk olarak kamu yönetimine dahil olmuştur. Bu yönetim anlayışı, esnek, şeffaf ve demokratik bir kamu yönetimi kurgulamaktadır. Postmodern kamu yönetimi, bir söylem olarak kamu yönetiminin 1980'li yıllardan sonra paradigma dönüşümünde felsefi kaynağı meydana getirmektedir. Postmodern kamu yönetimi de kamu yönetiminde esneklik, katılımcılık, vatandaş odaklılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etik anlayış ve yerinden yöneticilik gibi öncüllere dayanmaktadır (Yıldırım, 2009).

Aşağıda, Tablo 2'de ise postmodern kamu yönetimi öncüllerinden hareketle ombudsman ilkeleri değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Postmodern Kamu Yönetimi Öncülleri Çerçevesinde Ombudsman

YAKLAŞIM VE ÖNCÜLLER	Esneklik	Katılımcılık	Vatandaş Odaklılık	Şeffaflık	Hesap Verebilirlik	Etik Anlayış	Yerinden Yöneticilik
Ombudsman	+	+	+	+	+	+	+

Kaynak: Doğan, 2015: 284.

Tablo 2 değerlendirildiğinde; ombudsman yaklaşımı “esneklik, katılımcılık, vatandaş odaklılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etik anlayış ve yerinden yöneticilik” açısından postmodern kamu yönetimi öncüllerinin tamamının + (olumlu) işareti aldığı görülmektedir. Dolayısıyla tablodan da anlaşılacağı üzere bu yaklaşım, postmodern kamu yönetimine odaklanmaktadır. Nitekim ombudsman, vatandaşlardan kamu yönetimleri aleyhine gelen şikâyetleri hızlı, güvenilir, adil ve aracısız bir şekilde değerlendirerek çözüme kavuşturur, idareye önerilerde bulunabilir, kamu idaresi ile vatandaşlar arasında arabuluculuk yapabilir, her iki tarafla ilişkilerde ve işbirliğinde bulunur ve raporlarını Parlamenteoya sunar ve kamuoyu ile paylaşır ve böylece katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir “çağdaş kamu yönetimi”ne fayda sağlar. Nitekim ombudsmannın bu özellikleri ve nitelikleri ombudsmanlığa çağdaş bir boyut kazandıran unsurlardır. Bu unsurlar sayesinde ombudsman, postmodern kamu yönetimi ile bütünleşerek teori ve uygulama düzeyinde bu anlayışın bir aracı haline gelmektedir (Doğan, 2015: 284).

Postmodern kamu yönetimi, politik/sosyolojik ve felsefi/kültürel bir söylem iken yönetişim, postmodern kamu yönetiminin somut teorik zemindir. Nitekim çalışma için önemli olan ombudsman burada da öne çıkmaktadır. Ombudsman, yönetişim teorisinin somut bir uygulaması olarak da görülebilir. Bu durumda ombudsmanlığın kökleri modernizme dayansa da bu kavram veya kurum gerçek kimliğini postmodernizm ve postmodern dönemde bulmuştur. Bu açıdan “ombudsmanlık, postmodern bir denetim paradigmasıdır”. Ombudsmannın gelişimini kamu yönetiminin tarihsel ve teorik gelişimi ile ilişkilendirmek bu öngörüğü doğrulamaktadır. Nitekim II. İkinci Dünya Savaşı'na kadar iki olan ombudsmanlığı uygulayan ülke sayısı bugün 190'a yaklaştı. Elbette bu durum tesadüflerle açıklanamaz. Bunu kanıtlamak için yukarıda bahsedilen farklı dinamikleri dikkate almak ve hem kamu yönetimi hem de ombudsman paradigması açısından analiz etmek gerekmektedir. Sonuç olarak kamu yönetimi tarihi ve teorileri açısından modernizm ve postmodernizm gibi farklı dinamiklere dayalı olarak yapılan analiz sonucunda, ombudsmannın postmodern kamu yönetimi söylemi altında yönetişim teorisi ile birebir örtüştüğü ve özünde bir kamu yönetiminin denetimi veya zihniyet dönüşümü açısından paradigma değişimi olduğu belirtilmelidir (Doğan, 2019: 316). Diğer yandan, postmodern kamu yönetimi ve yönetişim, “e-devlet”, “e-katılım” ve “e-demokrasi” gibi ağlarla da birbiriyle ilişkilendirebilir (Firidin, 2021: 300-301). Ombudsmannın etik ve postmodern kamu yönetimi ilişkisi çerçevesinde topluma ahlaki konularda referans olduğu ve kamu yönetimlerini etik ilkeler çerçevesinde yönlendirdiği de söylenmelidir (Ciğeroğlu Öztepe, 2021).

Yönetişim, 1990'lardan sonra kamu yönetimi alanındaki yeni sağ temelli neo-liberal yapılanmanın temel yönetim teorisi olup, yeni kamu yönetiminin siyasal/sosyolojik ve kültürel olarak gelişmiş bir modelidir. Buna göre ombudsman paradigması, postmodern kamu yönetimi çatısı altında yönetişim teorisinin somut bir yapısını sunmaktadır. Bunlara ek olarak yönetişim ile ombudsman arasında bir bağlantı kurulduğunda hem tarihsellik hem de ilkeler açısından bir ilişki vardır. Yönetişim teorisinin uzantısı veya somut bir görüntüsü olarak ombudsman, katılımcı, yerel, etik, hesap verebilir, şeffaf ve hukukun üstünlüğünü hedefleyen bir yapıya sahiptir (Doğan, 2017a). İyi yönetişim, etkin bir kamu hizmeti, güvenilir bir yargı sistemi ve halka karşı hesap verebilir bir yönetim olarak tanımlanabilir. İyi yönetişim halkın iradesini yansıtmalıdır. Ombudsman gibi hesap verebilirlik kurumları, kötü yönetimden kaynaklanan şikâyetleri (gereksiz gecikmeler, takip etmeme gibi) ele alarak vatandaşların korunmasında önemli bir rol oynamaktadır (Sarker ve Alam, 2010: 14). Türkiye'de ombudsman üzerine e-yönetişim konusunda yapılan bir araştırmada, ombudsmannın vatandaşlara e-yönetişim araçlarını kullanarak yardımcı olduğu ve sivil toplum ve medyaya ulaşma noktasında kolaylıklar sağlayabileceği ifade edilmiştir (Kutlu vd., 2019: 142-143).

Bu doğrultuda, postmodern kamu yönetimi ile yönetim arasındaki bağlantı ya da geçiş 1990'lı yıllardaki tarihsel ve kültürel ilişki ile kurulmaktadır. Nitekim postmodern kamu yönetimi, 1980'lerde küreselleşme, post-Fordizm, post-bürokrasi ve yeni kamu işletmeciliği ile ortaya çıkmaya başlarken, 1990'lardan sonra Amerikan merkezli söylem teorileri ile genişlemiş ve entelektüel bir bilimsel araştırma haline gelmiştir. Postmodern kamu yönetimi, bürokrasi odaklı, modernizm ve refah devleti temelli modern kamu yönetiminin karşıt ilkelerine dayalı yönetim anlayışıyla bütünleşerek; yerellik, esneklik, etik, kalite, katılımcılık ve demokratikleşmeyi ön plana çıkarmaktadır (Doğan, 2017a: 273).

Buraya kadar yapılan analizler çerçevesinde; postmodern kamu yönetimi üst söylemi içerisinde yönetim ve ombudsman kavramlarının birbirlerini, teorik, tarihsel ve kültürel düzeylerde bütünleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda iki kavram birleştirilerek “ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)” kavramına ulaşmak mümkündür. Nitekim her iki kavramın bu şekilde birleştirilmesi durumunda farklı okul/ekol, ideoloji, yaklaşım ve teorilerin de belirli bir yöntem çerçevesinde açıklanabilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Ombudsmanın dünyada yayılım dalgaları, kamu yönetiminde yönetimin güçlenmesi arasında paralellik vardır. Bu ilişkiyi, günümüzde dahi geçerli olan yeni yönetim yaklaşımları ile de izlemek mümkündür. Her iki kavram da liberal demokrasinin bir projesi olarak entelektüel sahada, konjonktürel gelişmelerde ve kamusal politikalarda birbirlerine eklenmektedirler. Habermas perspektifinde konuya bakıldığında ise, hem ombudsman hem de yönetim açısından çok renkli ve zengin bir teorik inşanın izleri bulunabilir. Nitekim Habermas, sosyoloji literatürüne en büyük katkısı olan iletişimsel eylem teorisi bağlamında katılımın, demokrasinin, insan haklarının, etğin ve söylemin gelişimi için önemli miraslar bırakmıştır. Bu miras, ombudsmanın bünyesinde taşıdığı temel değerlere direnç kazandırmaktadır. Tabi ki Habermas, liberal demokrasinin zaferi için düşünce ortaya koymuş bir şahsiyet değildir. Ancak sosyal bilimler metodolojisine katmış olduğu özgün fikirler, Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası liberal cumhuriyetçi anayasal bir hukuk devleti olma yolundaki girişimleri sağ ve sol kanattan olmak üzere literatüre büyük zenginlik katmıştır. Tam da bu noktada Habermas'ın toplumlarda insanların yaşam ve sistem dünyalarını bütünleştirmeye çalışması, onları iktidara ortak etmesi, kamusal alanı canlandırması, müzakereye dayalı demokrasiyi öne çıkartması, ombudsman ve yönetim literatürüne de zenginlik katmaktadır ve onları yönlendirmektedir. Nitekim ombudsman ve yönetim, bu çalışmada önerildiği biçimiyle “ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)”, insanların yaşadıkları devletlerde veya toplumlarda aktif birer özne olmasını önemseyen, onları siyasete katan, temel sorunlarının çözümü için müzakereyi öngören birlikte yönetim ya da sinerjik yönetime dayalıdır.

Günümüzün hakim toplumsal ve ekonomik sistemi olan liberal demokrasinin etkin işleyebilmesi için, zemininde “*liberal bir toplum, milli bir devletin, hukuk devletinin, sosyal devletin, refah ve kültür seviyesi yüksek, şuurlu-sorumlu bireylerden oluşan*” aktif bir toplumun bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır (Kodaman, 2011: 6). Habermas'a göre de; “*demokratik yönetim bürokratik modern devletin yalnızca “hukukun üstünlüğü” ilkesi yoluyla denetlenmesi anlamına gelmemelidir. Aynı zamanda, alttan denetimi sağlayan ve karar alma süreçlerine katılımı gerçekleştirecek bir “kamusal iletişim mekanının” varlığı da devlet ve toplum arasında kurulacak demokratik bir yönetim için gerekli olan bir koşuldur*” (Akt. Demir, 2010: 600). Nitekim demokratik esaslara dayalı bir ombudsman yapısı, bir toplumda vatandaşların hemen her süreçte siyasal karar alma süreçlerine katılabildiği, halkın kendisini siyasal bir özne olarak hissettiği, etkin bir devlet çatısı altında yönetim süreçlerinin işlediği ve postmodern kamu yönetiminin özellikle kalite ve etik boyutlarıyla anlam kazandığı bir ortamda anlam ihtiva edecektir. Bu bağlamda postmodern kamu yönetimi esasları ile örgütlenmiş ve işlev gösteren esnek yönetim döneminde, bürokrasiye dayalı kamu yönetimi sisteminden ombudsman benzeri kurumların ortaya çıktığı “*yerel, demokratik, müzakereci, etik ve kalite*”yi gözetken kamu yönetimi sistemine geçilmektedir.

7. SONUÇ YERİNE: HABERMAS DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA “OMBUDSMANIŞİM (İNG. OMBUDSMANANCE)” KAVRAMI

Ombudsman, dünyada ilk olarak modernite döneminde 19. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıkmış bir kavram olmasına rağmen, dünyadaki yayılım aşamasına bakıldığında 20. Yüzyılın ikinci yarısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, tesadüfle açıklanamaz. Ombudsmanın dünyadaki kitlesel yayılımı, dönemin konjonktürü, bilim ve kültür alanındaki gelişmeler gibi birçok dinamikten etkilenmiştir. Ombudsman, asıl kimliğini postmodernite döneminde bulmuştur. Buna göre ombudsman, bir postmodern denetim paradigmasıdır.

19. Yüzyılda İsveç'te yaşanan mutlak monarşiden meşruti parlamentarizme geçiş de Batı Avrupa'da yaşanan büyük dönüşümler ve Aydınlanma felsefesinden ayrı düşünülemez. Bu noktada ombudsmanın ilk olarak İsveç'te ortaya çıkması ve daha sonrasında anayasal bir kurum haline gelmesi rastlantı değildir. Ombudsman, bir Anglo-Sakson icadıdır. Batı Avrupa'da kültürün, yapının ve ekonominin temeli olan siyasal liberalizm, ombudsmanın mayasında bulunmaktadır. Ombudsman, özellikle Batı Avrupa kaynaklı olmak üzere günümüzde dünyanın rejim fark etmeksizin tüm kıtalarına ve devletlerine yayılmıştır. Dünyada demokrasinin ve kapitalist sistemin hakim gücü, liberal demokrasi projesi olarak ombudsmanı da kurumsallaştırmış ve güçlendirmiştir.

Yönetişim kavramı ise 1990'lı yıllarda kamu yönetiminde paradigma değişiminin son halkasını sunmuştur. Yönetişim, kamu yönetiminin demokratikleşmesi yaklaşımı ile disiplinde katılımı, demokrasiyi, hukuk devletini, etiği ve yerleşmeyi öne çıkarmaktadır. Liberal demokrasinin ve neo-liberalizmin önemli sacayaklarından birini sunan yönetişim, kamu yönetiminin çağdaş bir yapıya kavuşmasında belirleyici olmuştur. Günümüzde yönetişim tartışmaları interdisipliner bir alanda sürmekte ve derin teorik bağlantıları olan yeni yönetişim yaklaşımları ortaya çıkmaktadır.

Ombudsman ve yönetişim ile son derece ilişkili bir diğer kavram da postmodern kamu yönetimidir. Postmodern kamu yönetimi bir kavramdan ziyade derin felsefi kökleri olan bir söylem olarak açıklanmak istenmektedir. Nitekim postmodern kamu yönetimi, kamu yönetiminin 1980 ve 1990'lı yıllardaki büyük dönüşümünde adı geçen üst anlatı ya da söylemi ortaya koymaktadır. Bu durumda postmodern kamu yönetimi söylemi değerleri, teorik olarak yönetişime ve uygulama sahasında da ombudsmana yönelmektedir. Formülleştirildiğinde; söylem-teori-ombudsman etkileşimi yakalanmaktadır. Bu bakımdan, sahada ya da toplumda postmodern kamu yönetimi söylemi ve yönetişim teorisi, ombudsman ile bir kalıba girmekte ve cisimleşmektedir.

Tartışma Habermas'a geldiğinde; Habermas'ın çalışma içerisinde sık sık vurgulanan sosyal bilimler alanındaki yorumsamacılık çabası, Marxist yazını çağdaş felsefe ve sosyolojiye ulaştırma eğilimleri, dünyanın güncel meseleleri olan görüşleri, hem sol hem de sağ literatürde büyük kazanımlar çıkarmış ve birçok disiplini etkilemiştir. Habermas'ın interdisipliner ve özellikle felsefi, siyasal ve sosyolojik ağırlıklı derin yazıları; "katılım, demokrasi, etik, sosyal politika, hukuk ve meşruiyet" gibi konularda belirleyici olmaktadır. Bu konuda farklı düşünür ve ekollerin de eser verdiği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu çalışmada, kavram setlerinin analizinde Habermas'ın seçilmesinin nedeni ise objektif ve bilimsel kaidelere uygun yazılarla çalışmanın konusunu oluşturan kavram setlerini etkilemesidir. Ombudsman ile tartışma devam ettirildiğinde; öncelikle Habermas'ın hem liberal hem Marksist tarzda yazdıklarının bu kavrama etkileri olmuştur. Nitekim ombudsman bir liberal demokrasi projesi olmasının yanında sosyal sorumlulukları da olan bir yapıdır. Habermas'ın etik, söylem ve siyaset üzerine yazdıkları, doğrudan ombudsman literatürü açısından önemlidir. Yine ombudsman, topluma inmiş bir hoşgörü ve mutluluk teşkilatıdır. Dolayısıyla burada tüm vatandaşlar Habermas'ın da belirttiği müzakere esaslarına dayalı olarak bir araya gelmeli, konuşmalı ve sorunlarını çözmelidir. Dolayısıyla ombudsman, insanların yaşam ve sistem dünyalarını birleştirerek, iletişim kanallarını güçlendireceği en önemli platformlardan birini sunmaktadır. Bu bakımdan ombudsman, Habermas'ın teorilerinin temelini oluşturan "söylem, iletişim ve kamusal alan" kavramlarını sağladığı düşünülmektedir. Buraya şu da eklenmelidir ki; yönetişim teorisinin de bu konuda pek çok platformu oluşturduğu örneklerle açıklanabilir. Örneğin, kamu kurumlarında tesis edilen beyaz masa uygulamaları, kent merkezlerinde örgütlenen kent konseyleri ve etik kurulları gibi.

Çalışma açısından çok önem taşıyan tartışmaya gelindiğinde ise; ombudsman ve yönetişim kavramlarının birleştirilerek, "ombudsmanişim (ing. ombudsmanance)" adlı kavramın literatürde yerini alması istenmektedir. Nitekim Habermas perspektifi, diğer ekol ve düşünürlerin görüşleri, dönemsel gelişmeler ve postmodern kamu yönetimi söylemi ile ortaya konan ilişki, iki kavramın birbirini bütünlediğini ve aynı kaynaktan beslendiğini doğrulamaktadır. Ombudsmanişim kavramı, ombudsmanın daha net bir yöntem içerisinde araştırılmasında ve üzerine kurulan teorik zeminin daha da güçlendirilmesinde sosyal bilimlere ve kamu yönetimine büyük katkılar yapacaktır. Bu yeni kavram, her iki kavramın özlerini korumak kaydıyla bağımsız gelişmelerine de engel olmayacaktır. Nitekim ombudsmanişim kavramının, kendi kavram seti, teori ve yaklaşımları üzerinden kamu yönetiminde yeni bir entelektüel tartışmanın fitilini ateşleyeceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak ombudsman bir teorik zemine dayanan interdisipliner ve çok derin bir kavramdır. Ombudsmanın felsefe, siyaset ve sosyoloji ile derin bağı, bu kavramın açıklanmasında Habermas gibi entelektüel şahsiyetlerin teorik ve yöneme dayalı birikimlerinden destek alınmasını gerektirmektedir. Nitekim bu çalışmada da Habermas'ın ombudsmanın teorik derinliğine katkı sağladığı düşünülen eserlerine ve yaklaşımlarına yer verilerek bir ilişki kurulmak istenmiştir. Habermas'ın ombudsmana ve bu çalışmada öne sürülen "ombudsmanişim" kavramına katkıları, özellikle "müzakere, katılım, söylem, etik ve meşruiyet" benzeri konularla sağlanmaktadır. Yönetişimin de temel değerleri olan bu kavramlar, vatandaşların bir toplumda haklarını aramalarında, siyasete katılmalarında ve karşılıklı konuşarak sorunlarını birinci elden çözmelerinde kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla "ombudsmanişim", sosyal bilimlerde çağdaş teorilerle ve felsefelerle tartışılabilen günümüze dair interdisipliner bir kavram olarak karşılanabilir. Kamusal alanda insanların daha çok karşılaşmalarında, sivil örgütlenmelerin sayısının artmasında, müzakere süreci ile demokrasinin kurumsallaşmasında ve böylece kamu yönetiminin kalitesinin artmasında "ombudsmanişim" kavramı büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkol, M. L. (2019). “Jürgen Habermas’ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37, Ekim: 171-180.
- Becer, F. ve Mazman, İ. (2017). “Rawls ve Habermas Okumalarıyla Liberal ve Müzakereci Demokrasi Modelleri: Karşılaştırmalı Analiz”, ulakbilge, 6(20): 1-16.
- Ciğeroğlu Öztepe, M. (2021). “Postmodern Kamu Yönetimi, Etik ve Ombudsman İlişkisi Çerçevesinde Teorik Bir Analiz”, (Eds. B. Parlak, K. C. Doğan), Postmodern Kamu Yönetimi, ss.309-332, Nobel Basım Yayım, Ankara.
- Çalıcı, E. C. (2020). “Habermas’ta Hukukun Meşruluğunun Kaynağı Olarak Otonomi”, ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, 11, Haziran: 153-184.
- Demir, F., Bakıcı, Z. ve Çınarlı, S. (2011). Etkin Demokratik Hukuk Devleti, Orion Kitabevi, Ankara.
- Demir, N. (2010). “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, Ege Akademik Bakış, 10(2): 597-611.
- Demirel, D. (2010). “Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim”, Türk İdare Dergisi, 466, Mart: 65-94.
- Doehring, K. (2014). Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku), Ahmet Mumcu (çev.), İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Doğan, K. C. (2014a). “Postmodern Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Bir Denetim Paradigması: Ombudsman”, Sayıştay Dergisi, 94, Temmuz-Eylül: 73-96.
- Doğan, K. C. (2014b). “Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türk Kamu Yönetiminde Ombudsmanın Uygulanabilirliği”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Doğan, K. C. (2015). “Postmodernizmin Kamu Yönetimine Yansımaları: Ombudsman ve Toplam Kalite Yönetimi Yaklaşımları”, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10/14 Fall: 273-290.
- Doğan, K. C. (2017a). “Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Demokratikleşme Reformları: Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) Örneği”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal), 47, Haziran: 267-287.
- Doğan, K. C. (2017b). “Postmodern Kamu Yönetiminin Kuramsal Temelleri Çerçevesinde Yönetişim Yaklaşımı: Literatür Taraması”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak, 10(1): 27-45.
- Doğan, K. C. (2019). “Modernizmden Postmodernizme: Kamu Yönetiminde Yönetişim Kuramı Bağlamında Ombudsman Paradigması”, International Social Sciences Studies Journal, 5(29): 312-317.
- Doğan, K. C. (2021). “Ombudsman Teorisi: İnterdisipliner Bir Analiz”, International Social Sciences Studies Journal, 7(91): 5182-5190.
- Duran, M. S. (2017). “Habermas’ın Söylem Etiğinde Ahlak ve Hukuk”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, LXXV(1): 61-84.
- Eray, Ş. (2017). “Habermascı Kamusal Alan Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler”, Kent Araştırmaları Dergisi, 21(8): 315-337.
- Fidan, Y. (2011). “Yönetimden Yönetişime: Kavramsal Bir Bakış”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 1, Ekim 2010-Mart 2011: 5-10.
- Finlayson, J. G. (2007). Habermas, Talat Kılıç (çev.), Dost Kitabevi, Ankara.
- Firidin, E. (2021). “E-Devlet ve E-Yönetişim Bağlamında Postmodern Kamu Yönetimi”, (Eds. B. Parlak, K. C. Doğan), Postmodern Kamu Yönetimi, ss.275-307, Nobel Basım Yayım, Ankara.
- Geuss, R. (2013). Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu, Ferda Keskin (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, A. F. (2012). “Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2): 203-227.
- Habermas, J. (1993). “İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim, Mustafa Tüzel (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2001). İletişimsel Eylem Kuramı, Mustafa Tezel (çev.), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.

- Habermas, J. (2003). İnsan Doğasının Geleceği, Kaan H. Ökten (çev.), Everest Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2007). Bölünmüş Batı, Dilman Muradoğlu (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2011). Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine, Mustafa Tüzel (çev.), Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2012). “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, İlknur Aka (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2018). Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği, Medeni Beyaztaş (çev.), Yarın Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2020). Söylem Etiği, Seyit Coşkun (çev.), Fol Kitap, Ankara.
- Kodaman, B. (2011). “Liberal Demokrasinin Zemini”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, 23: 1-6.
- Kutlu, Ö., Örselli, E. ve Kahraman, S. (2019). “Kamu Yönetiminde Denetim, Ombudsmanlık ve E-Yönetişim”, (Eds. B. Parlak, K. C. Doğan), E-Yönetişim, ss.115-148, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Lafont, C. (2009). “Hermeneutics and the Linguistic Turn”, (Eds. H. Brunkhorst, R. Kreide, C. Lafont), The Habermas Handbook, Columbia University Press, USA.
- McCarthy, T. (2004). “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü”nün 1989 İngilizce Baskısına Giriş”, Meral Özbek (çev.), (Ed. Meral Özbek), Kamusal Alan, ss.91-93, Hil Yayınları, İstanbul.
- McCormick, J. P. (2015). Weber, Habermas ve Avrupa Devletinin Dönüşümü, Ferit Burak Aydar (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Noonan, J. (2005). “Modernization, Rights, and Democratic Society: The Limits of Habermas’s Democratic Theory”, Res Publica, 11: 101-123.
- Odabaş, U. K. (2018). “Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ekim, 22, Özel Sayı: 2051-2066.
- Olgun, C. K. (2007). “İletişimsel Eylem ve Geç Kapitalizmin Doğası”, Sosyoloji Notları, Temmuz-Ağustos-Eylül: 10-18.
- Onat, N. (2013). Kamusal Alan ve Sınırları: Hannah Arendt ve Jürgen Habermas’ın Yaklaşımları, Durak İstanbul, İstanbul.
- Öktem, N. ve Türkbağ, A. U. (2012). Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, DER Yayınları, İstanbul.
- Özden, K. (2010). Ombudsman, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özer, M. A. (2006). “Yönetişim Üzerine Notlar”, Sayıştay Dergisi, 63: 59-89.
- Özkan, S. Ç. (2017). “Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30): 231-252.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (Eds.) (2016). Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (2020). Kamu Yönetimi Kuramlarına Giriş, Değişim Yayınları, Sakarya.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (2021). “A Methodological Analysis on The Restructuring of Social Sciences in The Context of Ombudsman Paradigm, Liberal Democracy and The Annales School”, International Social Sciences Studies Journal, 7(76): 40-58.
- Postone, M. (1996). “Political Theory and Historical Analysis”, (Ed. C. Calhoun), Habermas and the Public Sphere, pp.164-180, The MIT Press, Cambridge.
- Ross, A. and Chiasson, M. (2011). “Habermas and information systems research: New directions”, Information and Organization, 21: 123-141.
- Sarker, M. and Alam, B. (2010). “Ombudsman for Good Governance: Bangladesh Perspective”, Journal of Management and Social Sciences, 6(1), (Spring): 13-23.
- Schneider, C. (2000). “The Constitutional Protection of Rights in Dworkin’s and Habermas’ Theories of Democracy”, UCL Jurisprudence Review, 101-121, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.473.6660&rep=rep1&type=pdf> (10.01.2022).

- Shahramnia, A. M. (2011). "Explanation of deliberative democracy in philosophical thoughts of Jurgen Habermas", African Journal of Political Science and International Relations, 5(5), May: 254-261.
- Specter, M. G. (2012). Habermas: Entelektüel Bir Biyografi, İsmail Ilgar (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şen, H. (2011). "Jürgen Habermas'ın Yöntem Anlayışı", Sosyoloji Dergisi, 25: 39-52.
- Tırnovalı, A. (2005). "Hermeneutik ve Çağdaş Hermeneutiğe Habermas'ın Katkıları", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Timur, T. (2012). Habermas'ı Okumak, Yordam Kitap, İstanbul.
- Torun, T. (2020). "Jürgen Habermas'ın Kamusal Alan Kavrayışı: Rasyonel Politik İrade Oluşumu", Kaygı, 19(1): 220-238.
- Yavuz, D. (2008). "Habermas'da Sosyal Bilimler Metodolojisi Üzerine", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yaylalı, M. (2021). Jürgen Habermas: Demokrasi ve Hukuk, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, M. (2009). "Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2): 380-397.
- Yıldırım, Y. (2006). "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2): 1-20.
- Yıldız, N. (2019). "Habermas'ın Meşruiyet Krizi Teorisi ve Türkiye", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan, 22: 159-173.
- Yükselbaba, Ü. (2008). "Habermas'da Kamusal Alan/Özel Alan Ayrımı", Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.